

Gerard Miquel, *Fan★Còmic!* i *Kovalski Fly*: la relació entre els *fanzines* valencians de finals del segle XX i el *Concurs Nacional de Còmic d'Alaquàs*

LES PUBLICACIONS ALTERNATIVES DE CÒMIC

Un *fanzine* (de l'anglès *fan magazine*) és una revista que està realitzada per aficionats al marge de la indústria editorial establerta. S'utilitza el terme *fancomic* per a referir-se a aquest tipus de publicacions quan es tracta de quaderns d'historietes. Encara que l'autoedició ha existit al món dels còmics des del seu inici (ja que les primeres històries il·lustrades de Rodolphe Töpffer a meitat del segle XIX van ser editades per ell mateix), el concepte de *fanzine* va ser creat als anys quaranta del segle passat, per a distingir aquests de les publicacions professionals. El baix cost de les tècniques d'impressió que utilitzaven (multicopistes i fotocopiadores), permetien als artistes novells publicar continguts considerats poc apropiats per a la moral de l'època, com històries on es parlava de radicalitat política, de sexe, drogues, però també sobre ecologia, poesia, esoterisme... en definitiva, qualsevol temàtica considerada poc comercial per les editorials. Per aquesta raó, començaren a proliferar a partir dels anys seixanta (en Espanya a partir dels setanta, al tardofranquisme) com a vehicle expressiu del moviment *underground*. Els autors de la *Nova Escola Valenciana*, que tanta relació van tenir amb el *Concurs Nacional de Còmic d'Alaquàs* des del seu inici, també van començar editant i col·laborant a aquest tipus de publicacions, tant a Barcelona (Xavier Mariscal amb *El Rollo Enmascarado*) com a València (Sento Llobell i Micharmut a Ademuz *Km.6*, Manel Gimeno i Daniel Torres a *El Gat Pelat*, Mique Beltrán a *El Polvorón Polvoriento* i, des de 1977, tots ells baix el segell col·lectiu *Els Tebeus del Cingle*).

Portada del *fanzine* A Valènciaa (1975). © Xavier Mariscal.

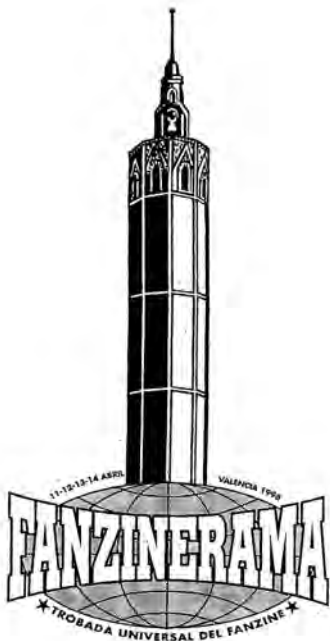
Prou a sovint, el *fanzine* ha estat una manera de que diversos autors hagen passat d'aquest món *underground* de l'autoedició, on els propis artistes venien o deixaven en dipòsit a les tendes de còmics, quioscos i fins i tot bars, els seus *fanzines*, a dedicar-se professionalment a aquest món.

EL CÒMIC VALENCIÀ EN L'ÚLTIMA DÈCADA DEL SEGLE XX

La situació del sector del còmic en els anys 90 del segle passat, era, segons paraules d'Álvaro Pons, «paradoxal i endogàmica». Endogàmica en el sentit que els còmics només eren editats per unes poques editorials especialitzades en còmics, es distribuïen a través de dues empreses que només treballaven amb aquest tipus de publicacions, es venien a llibreries especialitzades i anaven dirigides majoritàriament a un públic que només llegia còmics. El que resulta paradoxal és que es produïa una eclosió de creativitat, sobretot de forma independent, al marge d'eixa indústria tan precària.

Resulta que a aquesta dècada en què la indústria del tebeo es troba absolutament en crisi, amb l'abaratiment dels costos d'impressió i l'accés generalitzat als ordinadors, que va permetre donar les publicacions *amateurs* una aparença totalment professional, fins i tot amb color, els *fanzines* i publicacions alternatives van resultar importantíssims per a donar veu a diversos representants d'una nova generació de dibuixants valencians, com per exemple el col·lectiu *9 Monos* (Jordi Bayarri, Víctor Santos, Manuel Bartual, Manuel Castaño...), diversos *fanzines* com *Malasombra* (amb Sergio Córdoba i Carlos Maiques), *Como vacas mirando el tren*, o altres publicacions alternatives, com *Ganadería Trashumante*, de MacDiego (fundador també de la primera galeria d'art dedicada exclusivament al còmic, la Guillotina), a banda de les diferents xicotetes editorials com la General Ediciones, que publicaven tant còmics com revistes teòriques sobre historietes.

L'activitat d'aquests i altres *fanzines* a València era tan frenètica, que els va portar a contactar amb altres col·lectius d'Espanya per organitzar una primera trobada nacional de *fanzines* a València, *Fanzinerama*, en 1996.

Logo del festival de *fanzines* Fanzinerama. Publicat a *Fan★Còmic!* #0'99999 (1996). © Óscar Mora.

EL CONCURS NACIONAL DE CÒMIC D'ALAUÀS I ELS FANZINES

El Còmic d'Alaquàs (el recull de còmics editat cada any amb els millors treballs presentats al certamen del nostre poble) pot ser considerat un *fanzine*, ja que els autors publicats eren joves autors *amateurs*, premiats o seleccionats a cadascuna de les edicions, encara que es tractara d'una publicació finançada en la seua totalitat per l'Ajuntament d'Alaquàs, l'organitzador del concurs. Al número #1, de 1987, es comentava que havia estat publicat com a homenatge a la bona acollida del concurs per part de tots eixos autors i s'utilitzava per a denominar-lo el terme castellanitzat (*fancine*). L'aparença d'aquest *fanzine* era totalment professional, ja que des de 1987 es confeccionava a una impremta (normalment els *fanzines* utilitzaven la fotocòpia), amb maquetació i disseny molt curats. Durant les dotze edicions que es realitzaren, es van editar 11 *fanzines*, donant l'oportunitat a una gran quantitat de dibuixants de veure impreses les seues obres amb gran qualitat.

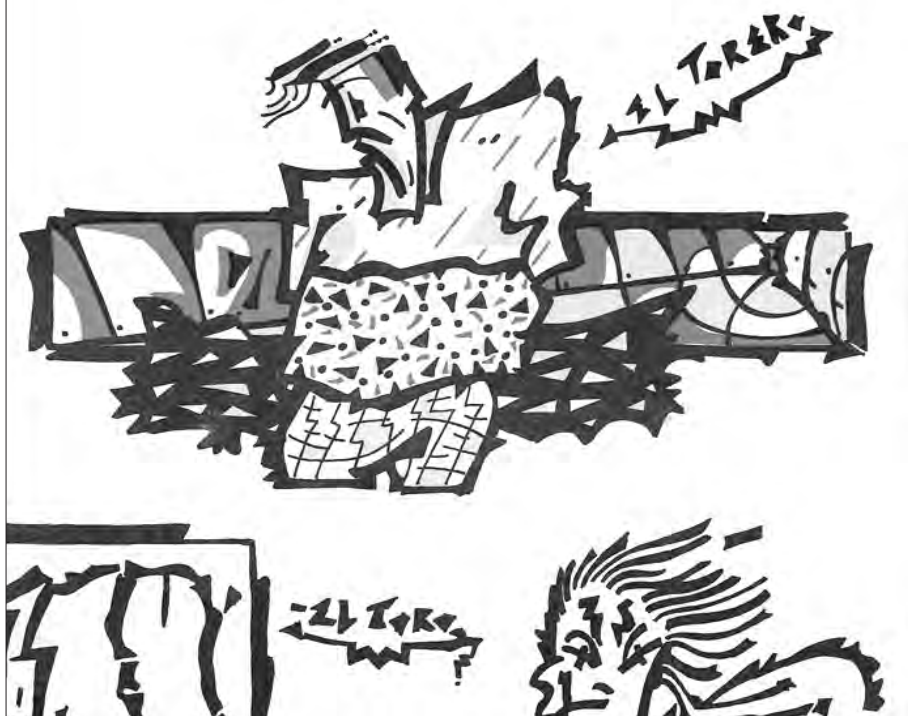
Molts d'aquells autors, pel seu compte, també participaren a altres experiències *fanzineres*. Ja en 1992, al llibre *Historia del Còmic Valencià* es nomena a Manolo Olías i altres participants al concurs com a autors d'una de les últimes publicacions marginals valencianes, *Quatre Gats*. Jo mateix, en l'àmbit de la celebració de les Setmanes del Còmic de Belles Arts, que van començar a l'any 1995, vaig tindre oportunitat de participar a diversos *fanzines*, sempre de molt curta duració, com ara *Axila* (amb Juanan Marco, Jordi Gamón o Ricardo Vilar), *Valencia Corp.* (amb Sergio Córdoba, Juan Pedro Quilón, o l'alaquaser José Antonio Pedroche) o *Malo Malone* (editat pel Rectorat de la Universitat Politècnica de València, mitjançant un concurs organitzat per Delegació d'Alumnes on Sento va triar els guanyadors). Reconeixuts autors que han passat pel Concurs d'Alaquàs, com Cristina Durán i Miguel Ángel Giner Bou (Premiats amb el Premi Nacional de Còmic al 2019 per *El día 3*) i Alberto Botella, tenien el seu propi *fanzine*, anomenat *No Aparcar, llamo grúa*, que va arribar a publicar 5 números.

Dues publicacions alternatives d'aquesta època, van ser *Fan★Còmic!* i *Kovalski Fly*, amb un nexa indubtable amb el *Concurs Nacional de Còmic d'Alaquàs* que era el dibuixant alaquaser Gerard Miquel i Rosselló. Gerard va ser guanyador de la tercera edició d'aquest certamen, protagonista de la quarta *Expo Còmic d'Alaquàs* i jurat en tres ocasions, a banda d'haver dirigit la publicació *El Còmic d'Alaquàs* en la seua última entrega (#11). Ell va ser una peça fonamental de *Fan★Còmic!* i *Kovalski Fly*, que movilitzaren un gran grup de dibuixants i artistes (alguns d'ells contactats d'entre els participants del nostre certamen) i destacaren en el panorama nacional del còmic dels anys noranta, arribant a fer-se, en el cas de *Kovalski Fly*, amb el Premi del Saló de Barcelona al Millor *Fanzine* l'any 1997.

EL

COMICS

D' A L A Q U À S

Portada de *El Còmic d'Alaquàs* #1 (1987). © Ramón Cosme. © Nacho Garrido.

FAN★CÓMIC! EL UNIVERSO SE NOS EXPANDE

La primera en aparèixer d'aquestes dues capçaleres va ser *Fan★Còmic!* (amb el subtítol *el Universo se nos expande*). A la revista *El Maquinista Mensual* #6, de Novembre de 1992, Juanvi Chulià informava de la seua imminent aparició: «Se espera que, en los próximos meses, una nueva revista de historietas aparezca en la ciudad de Valencia. El título de la misma es *Fan★Còmic*, y estará editada por el equipo *Coca Flims*, detrás del cual se encuentra el dibujante Gerard Miquel. Los nombres de los autores confirmados hasta el momento para participar en el proyecto, aparte del propio Miquel son Ismael Llácer, Rafa Fonteriz y Juan Puchades. Constará de 32 páginas a blanco y negro y portadas a color». Recordem que a l'any 1992, dins de la iniciativa de la Generalitat Valenciana *València Còmic*, s'havien promogut distintes activitats relacionades amb còmic, com les publicacions especialitzades o esdeveniments en torn al medi (entre ells el *Concurs de Còmic d'Alaquàs* i la seua Expo-Còmic 1992 que en aquell any estava dedicada a Regis Loisel, Paco Hernández i la revista *Camacud*). Per altra banda, tant Gerard com altre conegut del nostre concurs, José Fraile, publicaven les seues historietes i tires a la revista *El Maquinista* (editada per Manel Gimeno, que va tindre també una gran relació amb el *Concurs de Còmic d'Alaquàs*). A la fi, Gerard era qui connectava moltes d'eixes iniciatives.

València Còmic
M A I G - J U N Y
UNA HISTORIETA DEMOCRÀTICA

ANTON DAVID TORRES ENRI BURRO GILLARDO GARCIA GERARD MIQUEL JUANVI CHULIÀ LLOP MÀS	MICHAEL MIGUEL CALATAYUD MIGUEL ANTONI MIGUEL BERNABÉ MIGUEL ARRAIZA RUIZ RUBÉN GARCÍA SAGOT VÍCTOR MACHO
--	---

en col·laboració amb el Patronat de Cultura i Patrimoni d'Alaquàs i el Patronat de Cultura i Patrimoni de Sagunt

Exposicions

- "HISTORIA DEL TEBRO VALÈNCIA"
en col·laboració amb Consuevados
Ateneu Mercantil, València
- "EXPO-CÒMIC ALAQUÀS '92"
"Abecedari" de Ismael
Clavins del Castell d'Alaquàs
- "Paco Hernández"
Sala d'exposicions de l'Hora
Càncera de còmic "Alaquàs '92"
Centre d'informació juvenil
- Editorial Valencianes "Cometout"
Biblioteca Pública Municipal
- "LA SASSON GRAVE"
d'Edmond Boudin en col·laboració amb "Levante" i Mercantil
Valencianes
- "Sala d'exposicions Club Levante"
- "EL MUNI DE BERNI I EL CÒMIC ALS PAÏSOS DE L'EST"
Clavins - sala d'exposicions de la Universitat de València
- "SENTO"
Centre Cultural de Sagunt

GENERALITAT VALÈNCIANA
CONSEJERIA DE CULTURA, EDUCACIÓN Y CIENCIA

Anunci de València Còmic a la revista teòrica *El Maquinista Mensual* (EMM) #1 (1992), on apareix la programació d'*Expo Còmic Alaquàs '92*. (Aquestes dades corregeixen algunes dades sobre el títol definitiu de les exposicions i els llocs on es desenvoluparen, publicades a l'article «El Còmic d'Alaquàs. Una aproximació al Concurs Nacional de Còmic», *Quaderns d'Investigació d'Alaquàs*, 2019. Logotip de València Còmic © Miguel Calatayud.

El títol de *Fan★Còmic!*, feia referència directa al nom que es dona als *fanzines* d'històries. Però en el cas d'aquesta publicació, tant el gran format utilitzat (32 x 22 cm), com els materials (paper d'alt gramatge, portades serigrafiades, *offset*...) com el seu propi concepte (es tractava d'una revista que es venia junt a un disc de vinil de 33 rpm de distints grups emergents), li donaren un caràcter diferent al d'altres *fanzines* coetanis. La luxosa presentació, no obstant, contrastava amb uns continguts irreverents, bruts en ocasions i una falta de cohesió total, entre autors, temàtiques i qualitat de les propostes publicades. Això sí, mentre la major part dels autors es dedicaven a l'experimentació artística, hi haurien altres que, per tindre ja una trajectòria semi professional o per l'ambició de tindre-la a les editorials convencionals, presentaven propostes més treballades i coherents amb la idea de còmic publicable. Gerard es trobava en aquest grup, sempre mostrant treballs amb una qualitat gràfica indubtable i un estil propi prou reconeixible.

La revista es va publicar per primera vegada al 1993, amb gran quantitat de col·laboradors. Portava la numeració #0'9, com si es volguera dir que es tractava quasi d'un número #1.

Anunci de *Fan★Còmic!* #0'9, publicat a la revista *El maquinista* #7 (1993).
Anunci del VIII concurs *El Còmic d'Alaquàs*, publicat en el *Fan★Còmic!* #0'99.

Al segon número publicat (#0'99, continuant amb la broma), per exemple, ja col·laboren autors com ara el duet *Equipo Límite* (amb una espectacular portada molt en la línia del que venia desenvolupant l'equip femení del Pop Art valencià), Ismael Rumbeu, César Tormo, Paco Zarco (Segon Premi al Concurs d'Alaquàs en 1993), Oliveiro Dumas, Ladislao Kubala, Calpurnio, Toni Cabo, o el propi Gerard Miquel. Però la llista és molt llarga. A altres números trobem noms com els de Boke Bazán, Xavier Montsalvatge, Juan Almela, Pasku, Álex Mortimer, Incha, Ismael Rumbeu, Coca Vilar, Óscar Mora, Paco Roca, Paco Sales, Pedro Vera, Mauro Entrialgo, el dissenyador Quique Company, Carlos Maiques o José Parrondo. La col·laboració en la part musical (el disc que s'editava conjuntament amb cada número) amb l'editorial Subterfuge (que també es dedicava des de principis dels noranta a editar *fanzines* i còmics) i la inversió en publicitat d'aquesta editorial en *Fan★Comic!*, i per tant el seu manteniment econòmic, va atraure a alguns dibuixants de *Subterfuge Cómix*, com és el cas de Miguel Ángel Martín.

Al tercer número (#0'999), que es va publicar a 1994 (aquest exemplar tenia una aparença encara més professional, amb enquadernació tipus llibre, sense grapes i amb portada a quatricomia sobre paper *couché*) va aparèixer una historieta sel·leccionada al *Concurs de Còmic d'Alaquàs* de l'any anterior, però inèdita a *El Còmic d'Alaquàs*, *El truco final*, de Juan Almela, amb el seu personatge, Ricardo Farsa, com a protagonista. Gerard buscava nous dibuixants al cercle que més coneixia, d'entre els premiats i participants en el concurs del poble, entre altres.

FAN★COMICH

★ EL UNIVERSO SE NOS EXPANDE ★

Informa que el nuevo número 0'999,
contiene temas inéditos de:

**LOS MAGNETICOS
REPUBLICA GORILA
PILDORA X
ANNALOVA Y LOS TRES CHAPEROS**

Además seguimos en la variable línea
kutreplástica de cómic, esta vez con
fotonovela a todo color y sensacional kit
3-D.

Si te interesa, escribe a:
46007 VALENCIA

Anunci de *Fan★Còmic!* #0'999, publicat al *fanzine Kovalski Fly* #1 (1994). © Ismael Rumbeu.

AJUNTAMENT D'ALAUÀS

Paco Hernández - Publicidad General Miguel
 { 1 pàg 20.000.-
 Resolució 5.000.-

Pàgina de la historieta *El truco final*, de Juan Almela, Finalista al *Concurs de Còmic d'Alaquàs 1993* i no publicada a *El Còmic d'Alaquàs. Fan★Còmic! #0'999* (1994). © Juan Almela.

Apunts sobre les tarifes que es pagaven per la publicitat a *Fan★Còmic!*

Mantindre una publicació periòdica amb uns costos de producció tan elevats (al menys a l'apartat tècnic (ja que els col·laboradors d'aquestes publicacions no solien obtenir cap rendiment econòmic pel seu treball), requeria una gran quantitat de publicitat a les seues pàgines. Des de tendes de còmics, impremtes, tendes de discs, locals i bars, fins al Vicerectorat de Cultura de la Universitat Politècnica s'anunciaven i subvencionaven, per tant, la publicació. També l'Ajuntament d'Alaquàs, ja que el *Concurs de Còmic d'Alaquàs* apareix també anunciat a les seues pàgines.

Per altra banda, s'oferia la possibilitat de subscriure's com a forma d'assegurar-se un nombre fixe de lectors i també una certa seguretat econòmica per a la continuïtat de la revista, com podíem veure també a aquest #0'999.

En el quart número (#0'9999), a més, ens recordaven on podiem trobar la revista en un dibuix on apareixien llibreries especialitzades (*Futurama, Imágenes...*) junt a locals d'oci (*Café Tendur, Escondite...*). Llocs on, com ja hem comentat, es deixaven els exemplars en dipòsit. Per a commemorar l'aparició d'aquest número, es va fer una presentació a *La Esfera Azul*, amb l'actuació en directe del grup *Kindergarten*.

Al #0'999999, de 1996, destacava la portada del conegut dissenyador Quique Company, a dues tintes sobre cartró. A l'interior, s'anunciava el *Fanzinerama* de 1996 i fins i tot podiem trobar la recepta de l'all i oli il·lustrada per Gerard Miquel, retolada en valencià.

Fan★Comic! va arribar a publicar 6 números. A l'últim d'ells (#0'999999), es va produir un canvi enorme, al passar, per una banda, de vendre's conjuntament amb un vinil a fer-ho junt a un Disc Compacte, i per altra, passar del format revista (plecs grapats) al format llibre i unes dimensions més reduïdes, concordes al nou format de disc. Es va optar per unes mesures similars a les de *Quaderns* (21 x 15 cm i 130 pàgines) i va eixir a la venda en maig de 1997. Tenia una aparença tan cuidada que semblava un producte d'editorial. Anselmo Burulanda li dedicava a aquest fet unes paraules al *Kovalski Fly* #10: «Con motivo del Saló de Barcelona 97 salió al mercado la sexta entrega de *Fan★Còmic!*, una publicación con más de 3 años [...] con la característica de combinar cómics y expresión gráfica con música. Esta nueva entrega cuenta con la dirección única y exclusiva de la gente de *KF* (*Kovalski Fly*). Desde luego el cambio ha sido notorio y notable, mejorando en todos los aspectos. [...] A esto se le añade una mayor informatización en la confección del ejemplar, el enlomado del mismo, la aparición de bitonos y la colaboración de gente muy atractiva. [...] Un número ameno, apañao, curioso y más que interesante. [...] Al ridículo precio de 1000 pesetas. ¿A qué estás esperando para pillarlo? Puedes pedirlo en esta santa casa, antes de que se agote. El que avisa no es traidor...».

Il·lustració d'Iván García, Guanyador del XII *Concurs de Còmic d'Alaquàs*, publicada a *Fan★Còmic!* #0'999 (1994).

© Iván García.

Recepta de l'all i oli, il·lustrada per Gerard Miquel a *Fan★Còmic!* #0'999 (1994). El dibuixant d'Alaquàs mostra el seu interès per la il·lustració tant a aquest treball com a altres que anirà publicant. © Gerard Miquel.

En eixe moment, la redacció estava integrada per Anselmo Burulanda, César Tormo, Ladislao Kubala, Gerard Miquel, Ismael Rumbeu, Óscar Mora i Oliveiro Dumas. Entre els col·laboradors, a més de molts ja nomenats trobem artistes com l'animador Pablo Llorens, que realitza un *flipbook* utilitzant els marges inferiors del tom, El Persa, la dissenyadora Lina Vila, Arnal Ballester, Tamayo, Juanjo el rápido o Manuel Hidalgo (Guanyador del *Concurs de Còmic d'Alaquàs* de 1996). Destacaria una de les primeres aparicions dels personatges *Ortega y Pacheco* (que es van fer famosos al setmanari *El Jueves*) del dibuixant murcià Pedro Vera.

A la fi, es pot dir que els dos *fanzines* compartien el mateix consell de redacció i que quasi oferien el mateix producte des de *Fan★Còmic!* i *Kovalsky Fly* i els responsables hagueren d'optar per l'opció més barata i amb més èxit, que va demostrar ser la segona.

KOVALSKI FLY, UN PROJECTE MÉS PERSONAL

El títol d'aquesta capçalera era una referència clara a un personatge de la sèrie *Roco Vargas*, de Daniel Torres, un dels grans dibuixants de la Nova Escola Valenciana i un dels grans referents de Gerard Miquel. Es va publicar per primera vegada a la tardor de 1994. Es tractava d'un *fanzine* de dimensions més reduïdes (25 x 18,5 cm aproximadament, a l'estil del *comic-book* americà) que arreplegava en certa manera el testimoni de *Fan★Còmic!* (per la quantitat d'autors que col·laboraven en ambdues publicacions), encara que realment van conviure en el temps, ja que van nàixer amb menys d'un any de diferència. La publicació es feia baix el segell *Coca Flims*, per la pintora Coca Vilar, parella de Gerard, que a banda de donar nom al col·lectiu, publicaria diverses pintures i il·lustracions a les portades, contraportades i pàgines interiors de les revistes. Al primer número no apareixia acreditat Gerard Miquel, encara que la pàgina 3 comptava amb un dels seus dibuixos, sense signar. Mentre que a *Fan★Còmic!* Gerard era coeditor, a *Kovalsky Fly* es converteix en l'únic editor.

La veritat és que no es pot parlar estrictament de *Kovalsky Fly* com un *fanzine*, ja que entre els col·laboradors d'aquest primer exemplar podem trobar a reconeguts dibuixants professionals com ara Manel Gimeno o Joan Puchades, que un any abans havien estat els grans protagonistes d'*Expo Còmic* Alaquàs. Per aquesta raó hauríem d'utilitzar el vocable *prozine* (referit a la professionalitat dels seus

Il·lustració sense signar a *Kovalsky Fly* #1 (1994). © Gerard Miquel.

autors) o *semiprozine* (que és un terme mig entre ambdós). Podria dir-se també, que, mentre *Fan★Còmic!* era una revista majoritàriament experimental (es publicaven fotos, fotonovel·les, collages, tot tipus de còmics realitzats amb les tècniques més diverses, fins i tot imprimint sobre catàlegs de supermercat), *Kovalski Fly* tenia més vocació de revista, amb personatges i sèries més o menys fixes, seccions (crítica de tebeos, racó dels lectors...) i una maquetació més homogènia. Com comentava Anselmo Burulanda al *fanzine* TOS #8: «*Kovalski Fly*, ese *fanzine*, tebeo, revista (nunca he sabido bien cuál es la denominación concreta) (...) Gerard Miquel decidió sacar, por su cuenta y riesgo, un tebeo que ofreciera entretenimiento, calidad y diversión a precios populares. Una fórmula que parece muy sencilla, pero que no lo es tanto a la hora de ponerla en práctica». Això no vol dir que no fora irreverent i que publicara només historietes políticament correctes, ja que els continguts, temàticament, tenien molt a veure amb l'altra publicació. Sembla que Gerard, adonant-se que els *fanzines* havien d'omplir d'alguna manera el buit que patíem de revistes de còmic on publicar, volia, amb aquest projecte més personal, aportar el seu gra per a que els nous autors i tebeos autòctons continuaren existint. En eixe sentit Gerard va ser un visionari i va demostrar molta generositat, ja que el seu propi treball es va veure perjudicat, per dedicar-se a eixes tasques editorials que haurien d'haver assolit altres.

En aquest primer número podíem trobar una nova aventura de *Ricardo Farsa* (de J. Almela), *Ana Tomía* (de Oliveiro Dumas), *Perry Masón* (de Luís Durán) i *Altamiro Rupestre* (de Manel Gimeno), a banda d'una tira còmica de Ladislao Kubala.

La financiació del *fanzine* s'aconseguia amb publicitat i a més, amb un nombre de subscriptors que aniria creixent amb el temps i, fins i tot, amb subhastes d'originals que donaven els propis artistes, tal i com explica Anselmo Burulanda.

Al número #2, d'hivern de 1995 (principis d'any), ja apareix una referència a *El Còmic d'Alaquàs*, en forma d'anunci amb les bases de l'edició 1995. Gerard Miquel va començar a publicar, també, una nova sèrie, *Elmer y Ulmer*.

En Primavera de 1995 apareix el número #3, amb publicitat de *Fan★Còmic!* #0'9999 (#4) i d'*Expo Còmic Alaquàs* (del 12 al 26 de maig). A la pàgina 4 indica que a l'*Expo Còmic* hi haurà: «[...] una muestra de *fanzines* valencianos (*Fan★Còmic!*, *Órbita*, *Mala Sombra*, *Kovalski Fly*) los cuales podréis adquirir en un kiosko muy mono que se instalará para dicho menester». Com a novetats a esta entrega, dues tires d'un vell conegut del Concurs d'Alaquàs, Paco Zarco i la primera publicació a *Kovalski Fly* de la sèrie costumbrista i de memòries *Palmiro Capón* (de Ladislao Kubala) que anys després es publicaria a la revista satírica *El Jueves*.

Anunci de l'Expo Còmic Alaquàs 95, publicat a *Kovalski Fly* #3 (1995). Logo d'Expo Còmic © Paco Hernández.

Però la relació entre aquesta publicació i *El Còmic d'Alaquàs* es va fer més patent al número #4, d'estiu de 1995, on apareix un xicotet dossier especial, amb un text sobre el que ha passat durant la darrera *Expo Còmic*, que, segons les seues paraules: «[...] tras 10 años ininterrumpidos de trabajo, se la identifica como una de las sedes más importantes del cómic en nuestro país» i dues de les obres presentades a aquella edició, signades per César Tormo i Pedro Vera.

Al 1995, *Fan★Còmic!* i *Kovalski Fly* van estar a la 1ª Setmana del Còmic de la Facultat de Belles Arts de Sant Carles. El diari *El País* del 24 de novembre comentava la seua participació: «[...] Ismael Rumbeu, de *Fan★Còmic*-publicación que incluye un disco [...], Gerard Miquel, de *Coca Flims*, que ya va por el número cuatro de su *Kovalski Fly* y Antonio Moratalla, de *Malasombra*, hablan de las dificultades para mantener, con apoyo de los aficionados, con las aportaciones de publicidad de locales y tiendas e, incluso, con alguna ayuda de la Facultad de Bellas Artes sus revistas en un circuito que está bastante vivo».

La publicitat del concurs d'Alaquàs va tornar a aparèixer al #5, de finals de 1995 amb les bases per a l'edició 1996, i al #6, de primavera de 1996 amb l'anunci de la imminent *Expo Còmic*. Mentre, un assidu del nostre concurs, Pedro Vera, s'havia convertit en fixe de *Kovalski Fly* i va dibuixar la portada d'aquest últim.

Página de *Vidas Desesperadas*, de Pedro Vera, publicada a Kovalski Fly #4 (1995). © Pedro Vera.

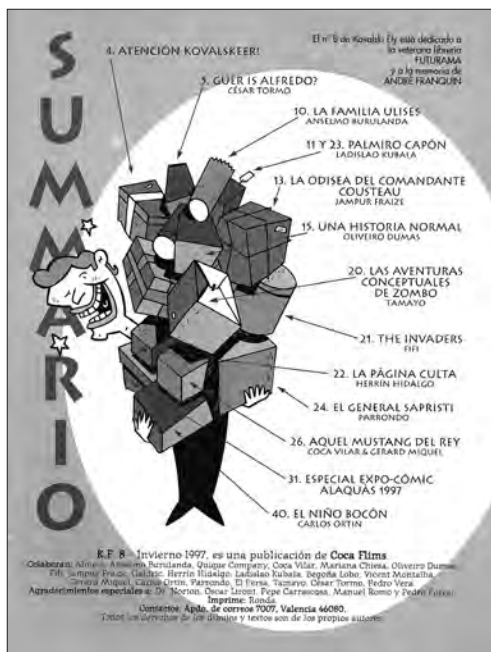

Foto dels membres de *Kovalski Fly* al 14é Saló del Còmic de Barcelona. Publicada al *fanzine* vasc la *COMICTiva*, amb motiu de la primera nominació com a Millor *Fanzine* de l'any 1996. D'esquerra a dreta, apareixen de peu Natxo Allende, Anselmo Burulanda, Cristina, Llanos, Juan N i Gerard Miquel i baix Lalo Kubala i Oliveiro Dumas.

Eixe mateix any, *Kovalski Fly* és nominat en la categoria de Millor *Fanzine* al 14é Saló del Còmic de Barcelona, junt a *Círculo Primigenio* (Barcelona), *Mono Gráfico* (Burgos) i *Annabel Lee* (Barcelona), resultant guanyador aquest últim.

A l'estiu de 1996, Parrondo (que ja havia col·laborat al #6), va realitzar la portada del *Kovalski Fly* #7. A aquest exemplar, apareixia també una historieta d'una pàgina signada per Sento Llobell. Aquest *fanzine* comptava ja amb un gran nombre de pàgines (40) i d'autors, molts d'ells semiprofessionals o professionals, i la qualitat de la publicació era indiscutible.

Al *Kovalski Fly* #8, d'hivern de 1997, ens trobàvem, de nou, amb un especial sobre el *Concurs Nacional de Còmic d'Alaquàs*, on es presentava una selecció de tres treballs presentats a la darrera edició, de Vicente Montalbà (Guanyador al Concurs d'Alaquàs de l'any anterior), Galdric Sala (Segon Premi) i Pedro Vera.

Il·lustració de Gerard Miquel al Sumari de *Kovalski Fly* #8 (1997). © Gerard Miquel.

Carta de Pedro Vera en la que demana la devolució a l'organització del *Concurs de Còmic d'Alaquàs* d'una historieta que es va publicar a *Kovalski Fly* #8.

La següent entrega (*Kovalski Fly* #9), reuneix obres de Pedro Vera, Oliveiro Dumas, Ladislao Kubala, Tamayo, Parrondo, El Persa, Herrín Hidalgo, Carlos Ortín, Alejandra Hidalgo, Luís Durán, César Tormo, Jampur Fraize, Gerard Miquel i Coca Vilar. No falta l'habitual anunci interior del *Concurs de Còmic d'Alaquàs*.

Al número #10 (tardor de 1997), destaca una crònica sobre el Saló de Còmic de Barcelona on es parla sobre el Premi al Millor *Fanzine* d'eixe any, obtés per *Kovalski Fly*: «En una decisió cuanto menos curiosa, y no exenta de polémica, el jurado decidió repartir salomónicamente ese primer premio (amb *rAu*). Da igual. El jefe, digo... Gerard Miquel se encontraba como un niño con zapatos nuevos, y no era para menos. Se lo ha currado como nadie». Així, *Kovalski Fly* va aconseguir el premi més important atorgat a un *fanzine* en Espanya. El fet que fora *ex-aequo* (l'única vegada en què ha passat) és un reflex de la gran eclosió de *fanzines* d'eixos anys i de la gran qualitat de molts d'ells.

Anunci de *El Còmic d'Alaquàs*, publicat a *Kovalski Fly* #9 (1997). © Paco Hernández. © Galdric Sala.
 Fotografia de l'equip de *Kovalski Fly* (d'esquerra a dreta, Igor, Ismael Rumbeu, Coca Vilar, Anselmo Burulanda, César Tormo, Pablo Llorens, Gerard Miquel i Oliveiro Dumas) al Saló del Còmic de Barcelona de 1997. Publicada a *Kovalski Fly* #10.

Com passa amb moltes d'aquestes publicacions, l'obtenció d'un guardó tan important sol representar el final de la pròpia publicació, al passar alguns dels seus components a la professionalització, tant en el món del còmic com en el de la il·lustració, com en el de la pintura. Encara així, *Kovalski Fly* va continuar durant tres anys més, fins el número #15. *Kovalski Fly* #11 va eixir en primavera i contenia un Especial del concurs de còmic amb una historieta de Jaume, que publicarà nous treballs als següents números i el #12 a la tardor de 1998, amb informació sobre la imminent *Expo Còmic* 98 d'Alaquàs, que serà l'última, amb presència de l'humorista gràfic Ortifus com a convidat.

L'últim *Kovalski Fly* amb aquesta capçalera a la portada, el #13, que va ser publicat en la primavera de 1999 va incloure un especial d'*Expo Còmic*, consistent en la publicació d'una historieta d'Àngel Fernández. Encara que a l'editorial es parla de que l'esperit del *fanzine* continua intacte, també comenta que dos dels seus més importants col·laboradors, Pedro Vera i Ladislao Kubala han començat a publicar al setmanari *El Jueves* («motivo más que suficiente para comprarla semanalmente»). Aquesta serà, com ja he explicat abans, una de les raons fonamentals del tancament d'aquesta capçalera. També la dedicació dels autors a altres àrees creatives dins del món de la il·lustració. Des de feia temps, a la revista s'evidenciava la relació dels seus membres (especialment de Gerard Miquel, que arribaria a formar part de la seua junta directiva) amb l'Apiv (Associació Professional d'Il·lustradors de València), promocionant a les seues pàgines a aquesta última. Prova d'això és la pàgina en color que es dedicava a l'associació en els últims *Kovalskis*, amb especial atenció a la contraportada dibuixada per Cristina Durán, que va ser guanyadora del nostre concurs i Presidenta d'Apiv entre 2006 i 2009, amb dissenys prou semblants als que ens tenia acostumats a *El Còmic d'Alaquàs*.

Les últimes publicacions de *Coca Flims* serán dos especials dedicats cadascú d'ells a un autor. Especials perquè encara que al seu interior sí figurava la llegenda KF. 14 i KF. 15, exteriorment no portaven el títol de *Kovalski Fly*. Aquestes revistes, amb el títol *La Risa Floja*, estaven dedicades a César Tormo (*Dámaso y Jaima*, 2000), amb la col·laboració d'altres autors com Gerard Miquel i a Ladislao Kubala (*Federico Ventosa*, 2000, amb historietes publicades prèviament a *El Jueves*).

Com ja he comentat, és molt difícil que publicacions d'aquest tipus perduren en el temps. Encara així, és de destacar que *Kovalski Fly* es publicara durant 6 anys amb una periodicitat tan regular i amb una qualitat artística tan destacable. Resulta també curiós que la seua fi coincidira quasi amb la del nostre concurs de còmic.

Il·lustració de Cristina Durán, guanyadora al XI Concurs de Còmic d'Alaquàs, a la contraportada de *Kovalski Fly* #11 (1998). © Cristina Durán.

L'EMPREMTA DELS FANZINES VALENCIANS DELS NORANTA

En paraules d'Álvaro Pons: «Després de la desfeta que pateix el còmic a Espanya a finals dels anys huitanta, amb la substitució de les revistes de còmic adult pels franquiciats americans i japonesos, en els noranta, de nou, el còmic valencià es converteix en punter, [...] per l'experimentació de nous models de publicació basats en l'edició cooperativa, que aprofiten els avanços tecnològics per a reconvertir el *fanzine* fotocopiats en un *prozine* d'alta qualitat [...]».

Des de l'època en què es publicaven aquests *fanzines* han canviat moltes coses a la indústria del tebeo. La més important és, sense dubte, la irrupció de la novel·la gràfica, un terme que engloba una sèrie de còmics majoritàriament per a adults, pels temes que tracta (des de l'Alzheimer o la Sida, fins a la diversitat sexual o el maltracte) i la manera de tractar-los, que no necessàriament s'assembla formalment a la novel·la com l'entendem en la Literatura. Les novel·les gràfiques poden ser, de fet, assajos, cròniques periodístiques, obres didàctiques o biogràfiques, etc...

Aquesta nova manera de veure el còmic, el format de llibre amb una sola obra i la possibilitat d'arribar a un públic més ample, ja que el format llibre és més acceptat per les grans distribuïdores i centres comercials, han donat un nou impuls a les editorials.

Un altre canvi que s'ha produït durant els últims vint anys, ve donat pels últims avanços tecnològics, principalment per Internet. Hui en dia, és més fàcil realitzar *fanzines online* o *webcòmics*, o simplement penjar vinyetes i dibuixos en xarxes com Instagram o Twitter per a donar a conèixer el treball dels artistes gràfics tant professionals com no professionals, i no implica una inversió monetària important, com passa amb les edicions en paper.

Encara així, no han deixat d'aparèixer distintes iniciatives impreses que es poden trobar a les llibreries especialitzades. Des de 1997 (l'any en que *Kovalski Fly* va obtenir el guardó del Saló del Còmic de Barcelona), altres *fanzines* valencians l'han obtingut també (*Como vacas mirando el tren*, en 1999; *Usted*, en 2012; *Arròs Negre*, en 2014; *Nimio*, en 2016; i l'alacantí *Saxifono Cómic*, en 2019). Es pot dir que *Kovalski Fly* va encetar una gran època del *fanzine* valencià i va obrir el camí per a altres interessants iniciatives.

Portada de *Saxifono Cómix* #3 (2019). Aquest *fanzine* va guanyar el Premi del Saló de Barcelona en 2019.
© Amelia Navarro.

És també destacable la funció que desenvolupen diversos esdeveniments dedicats a l'autoedició, especialment *Tenderete*, que, promogut pel dibuixant Martín López Lam, ha servit per a la difusió de material autoeditat durant 18 edicions. Pel que fa al dibuixant alaquaser Gerard Miquel (1968-2021), encara que es va dedicar principalment a la il·lustració, tant publicitària com infantil, i per a llibres de text, també va realitzar diversos treballs de còmic, a revistes com ara *Xiulit*, *Camacuc* i les seues versions en aranés, *Era Garbèra* i *Fiulet*. En 2017 va realitzar el còmic *Un vas ple d'històries*, per al Museu de Prehistòria de València i la seua primera novel·la gràfica, *Yo fui guía en el infierno*, publicada per *Desfiladero Ediciones*, que fou guardonada per la Generalitat Valenciana amb el Premi al Millor Còmic Editat en 2017, i, a més, amb el premi Fantasti'CS18 al Millor Còmic, en les Jornades de Fantasia, Ciència Ficció i Terror de Castelló. En els últims temps, era habitual veure'l en les diferents fires i convencions de còmic nacionals.

En 2014, Miquel comentava, temps després de totes aquestes experiències *fanzineres*, el seu punt de vista: «El paper del *fanzine*, tant pel que fa al passat com en l'actualitat, ha estat sempre el mateix: fer de catalitzador de nous talents creadors que s'expressen amb total llibertat i, per descomptat, amb molt d'enginy, sobretot a l'hora de rebaixar despeses, una mica, si vols, com feia Roger Corman amb les seues pel·lícules de sèrie B o Z».

Per la seua banda, a manera d'anècdota sobre aquells temps, Anselmo Burulanda, en 2004 publicava unes paraules sobre Gerard: «Gerard Miquel, editor ejemplar donde los haya (El Jefe, como le llamábamos en la intimidad) (...) al final, no sabiendo cómo deshacerse de los números sobrantes, los iba abandonando en los autobuses urbanos: ¡Qué gran precursor de las técnicas de culturización modernas!». És d'agrair la tasca que Gerard va realitzar portant endavant aquests *fanzines* en aquell moment tan crític per al sector del còmic (sempre en estreta col·laboració amb tots els negocis i institucions que els van recolzar, com l'Ajuntament d'Alaquàs), creant noves expectatives per a un bon grapat de dibuixants i altres artistes.

Il·lustració de Gerard Miquel a la portada de la revista de còmic en valencià *Xulit* #31 (2018). © Gerard Miquel.

REPARTO CSMIC 196

- Institut Baullerato Alaquàs. (1 Caja)
- " " Alcala. (1 Paquete)
- Colegio Alaquàs
- AAUU Blasco Ibáñez + Andolucia.] 2 Paquetes
- " Terç "]
- As. Andaluza.
- Distado Gerard Miquel (40)
- Bibliotecas Comarca - Tordes
- Centros de Información Juvenil regional. (todas)
- " " " " comarcal (todas)
- Gacetero Comi '94.
- Comarcal Comi '95
- Entidades Culturales de carácter General - Comarcal/Regional

POTEMKIN

Pedro Costa

C/Vall d'Uxo' 7-14

46014 Valencia

RAU (Jordi Borrás)

C/JOSEPLA 179,5,2

08020 Barcelona

TMEQ

C/Hortensia 54

01001 Victoria - Gasteiz

NASA

Rua San Lourenço 51-53

Santiago (Galicia)

A LA CALLE

Dpto 55043

28080 Madrid

CALIFA

António Velasco

Polígono de Chimalas,

Parcela 1A, 14007 Gredova

ZOCALO

Oscar blanco

Caup. Azón 2, 5°C

BARAKALDO 48902

EL COSMONAUTA.

Apto 2

Apunts sobre la distribució dels exemplars d'*El Còmic d'Alaquàs* on es pot llegir que Gerard Miquel havia elaborat una llista de direccions de fanzines.

Part d'una llista de fanzines escrita a mà per Gerard Miquel.

L'ÚLTIM VOL DE KOVALSKI

Al juliol de 2021 s'ha publicat un número especial de *Kovalski Fly* dedicat a la memòria de Gerard Miquel mitjançant la plataforma de crowdfunding Verkami. El projecte ha estat publicat per Oliveiro Dumas, recolzat pels autors Lalo Kubala, Ismael Rumbeu, Anselmo Burulanda i Coca Vilar. Aquest número ha comptat amb la col·laboració de molts dels antics components del *fanzine* i d'altres companys i amics de Gerard.

Portada de l'especial de *Kovalski Fly* publicat en juliol de 2021. © Gerard Miquel.

BIBLIOGRAFIA

ALLENDE, N: «Premios», La *COMICTiva* #9, Bilbao, 1996, p. 28.

ANÒNIM.: «Anunci». *El Maquinista* #7, La General Ediciones, València, 1993, p. 2.

ANÒNIM.: «Anunci». *El Maquinista Mensual* #1, La General Ediciones, València, 1992.

BELTRÁN, A.: «Un vivero de dibujantes. La primera Semana del Cómic revela la afición a la historieta gráfica de los estudiantes de Bellas Artes en Valencia.», *El País* (Comunidad Valenciana), 24/11/1995.

BURULANDA, A.: «Y nos fuimos al Saló...», *Kovalski Fly* #10, *Coca Flims*, València, 1997, p.18.

BURULANDA, A.: «Eclipse de Papel. Kovaslski Fly», *TOS* #8, Bilbao, 2004, p. 46-48.

CHULIÀ, J.: «Noticias España», *El Maquinista Mensual* #6, La General Ediciones, València, 1992, p. 12.

CUADRADO, J.: *Atlas español de la cultura popular: De la historieta y su uso 1873-2000*. Ediciones Sin sentido/Fundación Germán Sánchez Ruipérez. 2 v., 2000.

DIVERSOS AUTORS.: *Kovalsky Fly* #1 a #15, *Coca Flims*, València, 1994-2000.

DIVERSOS AUTORS.: *Especial Kovalsky Fly, Coca Flims*, València, 2021.

DIVERSOS AUTORS.: *Fan★Còmic! El Universo se nos expande* #0'9 a #0'9999999, València, 1993-1997.

GÁMEZ, C.: «El país més independent. El fanzín continua sent un banc de proves i territori per a l'expressió més creativa i lliure.», *El País* (Comunidad Valenciana), 11/06/2014.

GARCÍA, I.: «*El Còmic d'Alaquàs*. Una aproximació al Concurs Nacional.», *Quaderns d'Investigació d'Alaquàs*, 39, 2019, p. 319 a 394.

GARRIDO, N.: «Portada», *El Còmic d'Alaquàs* #1, Ajuntament d'Alaquàs, 1987.

GIMENO, M., I PUCHADES, J.: «Panorama actual», *Historia del Cómic Valenciano*, Editorial Prensa Valenciana / Generalitat Valenciana / València Còmic, València, 1992, p. 373.

MARISCAL, X.: «Portada», *A Valenciaa*, Autoeditat, València, 1975.

MIQUEL, G.: *Yo fui guía en el infierno*, Desfiladero Ediciones, València, 2017.

MIQUEL, G.: «Portada», *Xiulit* #31, Desfiladero Ediciones, València, 2018.

NAVARRO, A.: «Portada», *Saxífono Cómix* #3, Edicions Rural Press, Alacant, 2019.

PÉREZ-GÓMEZ, M. A.: «El fan del cómic. Una breve aproximación histórica.», Nuevas visiones sobre el cómic. Un enfoque multidisciplinar, *Prensas de la Universidad de Zaragoza*, 2018, p. 209-211.

PONS, A., PORCEL, P. Y SORNÍ, V.: *Viñetas a la luna de Valencia*, Edicions de Ponent, València, 2007.

PONS, A.: «L'eterna avantguarda del còmic valencià: dels huitanta als noranta.», *Inventario del tebeo valenciano (2018/2019)*... Generalitat Valenciana, València, 2020, p. 314.

PONS, A.: «Historia del cómic II: Tema 5. El cómic español en el cambio de siglo: de la supervivencia a la expansión. Los *fanzines* valencianos.» Máster Propio en Cómic y Educación, Universitat de València, 2019.

Pàgines web:

FICOMIC - www.comic-barcelona.com

TEBEOSFERA - www.tebeosfera.com

WHAKOOM - www.whakoom.com